

Hallgatunk, hallgatunk,
 Holnapig hallgatunk,
 Gyáva játékba ötlünk,
 De kész legyen nagyon
 Igy-igy hallgaton :
 A szótlán és pennátlan Isten
 Torló erőnk: az öklünk.
 (Minden rém riogat)

S találomra szemelgetve a szomszédos versek közül:

Rávall – szíjostorával (A hőkölés népe)
 Alispán – a listán (Kétféle velszi bárdok)

Ennyi megjegyzésünk nem azért volt, mintha sokat kifogásolnánk ebben a rendkívül tanulságos könyvben, hanem mert ennyi gondolatot ébresztett bennünk. Amit kifogásoltunk, az a tárgyalt anyagnak legföljebb néhány százaléka. A téma és feloldozása olyan vonzó, hogy szinte elkerülhetetlen a hozzászólás, a gondolatmenet folytatása. Költészetünk 19–20. századi, nagy fellendülése megteremtette a maga verstudományát is. Az utóbbi években szinte megáradt a verstani kutatás. Egyre mélyebben pillantunk bele a költők műhelyébe, egyre több szépséget szívunk ki verseikből. A tanulmányok sokasága az olvasók igényéről is számot ad, a versélvezés magas színvonaláról. Ennek a színvonalnak legbiztosabb mércéje, egyben további biztosítéka is Fónagy Iván könyve. Szerzőjének ez alkalomból csak egy kívánságunkat szeretnénk kifejezni: folytassa vizsgálódásait tovább azokban a részletekben is, ahol ma még nem jutott el a teljes befejezésig.

1959–1965

Mit kap az olvasó a Magyar Valóság Versei-ben?

Azzal kezdem, hogy nem lelkesedem az antológiákért. Petőfiből, Vörösmartyból magam válogatom ki, amit olvasni akarok, nem bízom rá az antológiaszerkesztő ítéletére. Nem tudom elképzelni, hogy lenne olyan „egykönyvű” olvasó, aki nagy költőket nem összkiadásukból akarna megismerni, hanem egy irodalomkivonatoló gyűjteményből. Más a helyzet kisebb költőinknél: Tompa Mihály, Czuczor Gergely, Kisfaludy Károly már valóban csak egy-két verssel mond valamit a mai olvasónak; belőlük többnyire elég, amit egy-egy antológia kínál. De tíz-húsz versért túl nagy ráadás több száz költeményt másodpéldányban tartogatni polcainkon.

Azért nekem is megvan a *Magyar versek könyve* Horváth Jánostól és a *Hét évszázad magyar versei*, ezzel aztán be is telt antológiaigényem, s nem kívánok még egy hasonlót melléjük. Versválogatáshoz csak akkor nyúlok, ha valami újat kínál: ismert verseknek olyan összeállítását, amiből valami tanulság származik, amitől maguk a versek is új fényt kapnak; vagy pedig és mindenekelőtt *fölfedezést*, addig nem ismert verseket és értékeket.

Csanádi Imre válogatása minden igénynek annyit nyújt, amennyit elődei együttvéve sem, amióta versgyűjteményeket állítanak össze Magyarországon. Pedig célja szerint szűkebb, mint például az egyetemi oktatást szolgáló szöveggyűjtemények, amelyek szintén irodalmunk nehezen hozzáférhető da-

rabjait akarják megismertetni a tanulóifjúsággal. Csanádi csak olyan verseket akart egymás mellé tenni, amelyekből kialakul a magyar művelődés, társadalom és táj történeti képe: magyar művelődéstörténetet állított össze költőink tanúságtételében.

Mindig tudtuk, hogy irodalmunk a közélet eseményeiben heves érdekeltséget vállalt, realista hajlamai is jól ismertek. Mégis meglepetés, ahogy ebben a két kötetben, az egymás mellé sorakozó versek tömegéből szinte filmszerűen leperreg a magyar társadalom élete, az ország sorsa, fejlődése a *Szabács viadalá*-tól kezdve egészen addig, amíg a budapesti romokra kiülő Illyés Gyula ajkáról felhangzik a békés életkezdés vágya. Ez a kép azonban nem volna olyan teljes, ha csak „ismert versek”, „ismert költők” újszerű csoportosításából kapnánk. Csanádi Imre sokkal többre vállalkozott: felásni a magyar irodalom egész ismeretlen mélyrétegét, s felszínre hozni mindazt, ami új színnel gazdagítja irodalmunk és múltunk képét. A *fölfedező-átértékelő* munka olyan nagyszabású ebben a két testes kötetben, hogy egyedül arról kívánom tájékoztatni lapunk olvasóit.

Aki úgy véli, hogy eléggé ismeri a magyarság 16–17. századi szenvedéseit és verseit, hogysem valami megrendíthesse, lapozza fel Beregszászi Pál prédikátor versét a vele történetekről, aki szinte a török uralom utolsó pillanatában esett tatár fogságba.

... Egy dühödt tatár kezébe esém nagyobbik fiammal,
Kisebbik fiam más tatár kezébe ő édesannyával,
Eképen kelle egymástól válnunk keserves sirással.

Estére tatárok, rabok mély álomba merülnek, s a prédikátor szökne, de fia sorsa visszatartja: kimegy a házból, de újból visszafekszik fia mellé; azután csak elszökik, de lelkiismerete megszólal, s hajnalra megint visszalopózik kis fia oldalára:

A négy esztendő kis fiacskámat igen oltalmazom,
Magam testemnek sebesedését csak semminek tartom...
A dühödt tatár én fiacskámat ölemből kivenni,
Hirtelenséggel a kis ártatlant kezdé vízbe vetni,
Hol szegényecske nagy fuldoklással meg akarna halni.

Ottan hirtelen torkomig való vízben bégortam,
Maros vizéből édes magzatom nehezen kihozám,
Amint szólhata, azt mondja vala: „Ne hagyj, édes atyám!!”
Meglátá pogány, hogy magzatomat kihoztam a vízből,
Ottan hirtelen a földre vere dühösködéséből,
Kardját kirántá, hogy fejem vegye dühödt mérgéből.

Azonban hiába minden, végül mégis elválasztják tőle:

A pogány török kis fiacskámat megvevé e helyben;
Hogy látá lelkem tőlem válását, szóla ilyenképpen:
„Ne adj el engem, szerelmes atyám, mert megvér az Isten!”

E szavát hallván kis magzatomnak, csak elcsudálkozám,
Okos beszédén én őnékie igen álmélkodám;
Sirásom miatt amint szólhatnék, nékie ezt mondam:

„Nem én adlak el, szerelmes fiam, őrizzen az Isten!
Hanem a tatár ad el tégedet a török kezében.
Menj el, szép fiam! Nem vehetlek már többé az ölemben!”
.....
Ott leborulék szörnyű sirással arccal a föld felé...

Mi lett az otthonnal? Csak egy képet idézünk Wathay Fe-

renc 1599-i leírásából: a fölgújtott, kirabolt, néptelen falvak
udvarán elhagyott bölcsőkben síró kisdedeket.

Sirástul fáradván elbágyadtak vala,
Égre föl szegénkéek csak pillognak vala;
Már holt-elevenen nem réhatnak vala,
Fölvonván kis kezek, mozgítálnak vala.

Éhségtül annyira jutottanak vala:
Ujjokat kezeikről mind elszopták vala.
Némelynek az holló mejjén károg vala,
Vagdacsolván; szegény csak rá pillog vala.

Dühös vadak benne sokat megevének,
Falvakban s mezőkön így találtatának...

Mindezt Wathay saját szemével látta, amikor őt is fogságba
hurcolták. Költészete valóságos tárháza a török kor emberi do-
kumentumainak. A „Fekete torony”-ból kitekintve megpil-
lant őt gályát, s leírja a gályarabok kínládását, az övének is ször-
nyűbb sorsot; az asszonyok cifrázkodásáról eszébe jut, amint a
sok nemes kisasszonyt cifra ruhájában dobálták lóra a tatárok
és mívelték velük a szörnyűségeket. Meg tudta látni Ázsia föld-
jének gazdagságát, szépségét is, bár a mottó mindig mindenre:
jobb volna otthon.

Tenger tiszta vize, szép igyenessége S rajta hajók szépsége,
Fölvont vitorlákon szélről sebessége, örvendetős menése.
De az Duna vize, volna székesége szívem jobb kedvessége.
.....

Mert nincsen itt módjok, semmi vig italjok, töröknek
hegedűjök,

Kit szép citerával s gyöngye virginával ők megpöndéthetnének.
Hosszu palotában egymást üző táncban ők semmit
gyönyörködnek.

Mennyi *Siralmas* romlás, névtelenek és névvel ismert isme-
retlenek mennyi siratóéneke, dúlás, vér, pusztulás mennyi szív-
facsaró részlete! Aki végigolvassa, alig tudja elhinni, hogy ma-
radhatott magyarság ezen a földön. S a jajkiáltás mindig ének-
ben oldódik fel. Mintha csak a vers hozna enyhülést a szörnyű-
ségekre! Amint parasztasszonyaink is csak énekben tudták el-
siratni a halál fájdalmát. S mily megható: amikor azt hisszük,
hogy a folytonos kín, halál, pusztulás sodrában már csak a me-
zítelen életre lehet gondja valakinek, a jajveszékelésben egy-
szerre csak a könyvek sorsáról is felhangzik egy jajszó 1621-ben,
Csepreg városának siralmas romlásáról szóló énekben:

Ez helyben lakó egyházi személyek
Ő könyveikben nagy kárt szenvedének,
Kiket szaggattak, kit magokkal vittek,
Kit megégettek, kiket felfejtettek.

Régi magyarok Mátyás királyoknak
Könyvei Budán még most is megvagynak,
Kiket a törökök becsületben tartnak,
Noha ők ahhoz csak semmit sem tudnak.

De a gyülevész nemzet azt nem nézte,
Keresztyén vérről sok könyvet megfeste...

Szegény értelmiségi elődünk is részt vett abban a közös és szinte áhítatos reménykedésben, amit az ország, sőt a külföld könyvbarátai is tápláltak a Corvina-könyvtár megmaradásáról, s ami Buda visszavétele után egyszerre szertefoszlott. A Corvina legutóbbi kiadásában felsorolt adatokhoz csatlakozik most ez a „mélyrétegből” felbukkanó adalék.

Ki tudott a szigeti nők sorsáról, akik Dobozy Mihály hitvese módjára férjük kezéből kapták a halált a kirohanás előtt? És kinek volt tudomása az irodalomtanulók szűkebb körén túl, hogy Balassi Bálint után már kis költők is ilyen sorokat tudtak írni:

Rettenetes fegyver fénylik
Majdan leszen álgýú-zengés,
Seregek közt nagy üveltés...
(Sárközy Máté)

Balassi költeményeiben a végvári szellem emelkedett megfogalmazását kaptuk; nem árt emellett megismerni ennek a szellemnek alsóbb régióit is, például a *Veszprémi hajdú levelé*-ből, amit a „palotai török” címére szerzett egy domboldalon, s ami a maga nyers szókimondásával nemcsak hiteles kortörténeti dokumentum, hanem helyenként költői erő megnyilatkozása is. De a népköltészet kutatója is találhat csemegét: egy névtelen 1657-ből, tatár rabságból már azzal a formulával üzen haza – ő még szolgájával, reálisan –, amit azóta annyi meg annyi paraszti „rab” küldött mint jámbor fohászt madárpostára bízva:

Ha kérdik: mint vagyunk?
Mondd meg: rabok vagyunk,
Térdig vasban járunk
És csak sarcoltatunk.

De Csanádi tudja, hogy az élet még ezekben a véres-füstös századokban is „kevés öröm vegyítve sok bánattal”, s a pusztulás képeit tudja enyhíteni az életöröm egy-egy szelídebb rajzával. Lakodalmi leírásokban – Volter és Grizeldisz históriájától a 18. század végéig – élénk tárja nőink öltözködésének változását; ezt az anyagot viselettörténészeink még nemigen aknázták ki a maga teljességében. De nemcsak a ruhát, az embert is: a bűnös Mária Magdolna ábrázolásában milyen életszerűen lép élénk a 17. századi élni vágyó főúri kisasszony:

Sok vigasság nélkül nem esett jól étke,
Asztalánál zengett lassu hegedücske.

.....
Kendőző vizeit előkészítette,
Mellyekkel orcáját gyakran kente s fente.
Gombos tüjét sokszor megmelegítette,
Kivel szemöldökét megfeketítette.

Szép kies kertében nagy kevélyen sétált,
Néha meleg nyárban virágok között hált;

.....
Ölében hogy vötte varró ládácskáját,
Ablakában ülven dúdolta nótáját,
Virágének tölté gyakorta meg száját...

Íme, milyen soká él tovább a középkori várkisasszonyok ablakfülkében varrogató figurája, amit balladáink is – angol-dán-spanyol társaikkal szó szerint megegyezően – örökítettek meg:

Biró Katalina ül vala ablakba,
Varja vala hímit fekete sejemvel,
Tóti tótelékit sűrű könyveivel...

.....
Énekeli vala tanólt énekeit...

Az állandóan változó pillanatfelvételek az élet sötét és világos oldalairól egy-egy kép hatását végtelenül felfokozzák: monumentálisan emelkedik ki így a kovácsműhely rajza, Gyöngyösy telitalálata, az első és sokáig felül nem múlt munkaábrázolás, amit Arany János óta idéznek kiadványaink. Igaz, Csanádinak is van érzéke hozzá, hogy megfelelő kivágásokkal és címadással rávezesse a szemet az értékre. (Enélkül Horváth János könyvében például könnyen elsiklik a szem ezen a szemelvényen.) S alig törlik le izzadt homlokukat és nyakukat a kor mos, szikra égette kovácsok, máris előttünk áll friss, érzéki színekben a török kor szerelmes asszonya:

Mint nevedékeny plánta, olly vagyok,
Ugy mint pünkösti kinyílt virágok
Hol fejérede, hol pirosodok.

Vagyok szerelmes, mint nőtény szarvas:
Kérlek, kedvedre hogy megtagogass...

(1670-es évek)

Ezzel az életigenlő képpel lépünk át a rombolás századaiból a gyógyulás és erőgyűjtés 18. századába, átugorva a kuruc kort, legjobban feltárt és ismertetett részét régi irodalmunknak. Ami ezután következik, az már nemcsak a nagyközönségnek megkelepetés, hanem az irodalomtörténészeknek is. Csanádi legna-

gyobb teljesítménye a 18. század irodalmának fölfedezése. Versek, költőket és elő az ismeretlenségből, ismert költőket új oldalukról mutat be mellőzött verseikkel, s egy egész mellőzött korszakot elevenít meg békésebb világával, emberibb tájaival és „modernebb” problémáival.

A háború már nem a mi földünkön dúl, de a katonasors még mindig sújtja népünket. Ám megkezdődik a rokkantakról való gondoskodás. *Egy sebes katonának sóhajtása a megtörődött vitézeknek számokra épült pesti nagy házra* ugyan egészében még a sa nyarú sors kilátástalanságát panaszolja el:

Nyúgodalom-helye csonka Caesároknak,
Rév-partja fa-lábon úszó Sándoroknak,
Oszlopa kis zsoldért megtört mártíroknak,
Bárkája megaggott s romlott bajnokoknak...

– de mégiscsak azzal végezi:

Ha Károly Császárnak ezen épülete
Nem volna: mi lenne vén vitéz élete?
Rongyos szűr, vagy kankó volna öltözete!
Talán a ganajon volna végezete!

Amint a rokkantak sorsa is két évszázad alatt lényegében ugyanaz maradt, ugyanaz volt a bánásmód is az ép katonával. Népköltészetünk katonasírámaid a modern idők termékének hittük, s íme, egyszerre kiderül, hogy van, ami Mária Terézia koráig nyúlik vissza. A „királyné” egy névtelen katonájának panaszában olvashatjuk:

Sokszor megesis mirajtunk,
Hogy négy-öt nap sincs profuntunk;
Üres fényes vasfazekunk,
Csakugy korog a mi hasunk.

Ha panaszkodom tisztelnék,
Hogy nincs ereji testemnek,
Mett az éhség én erőmnek
Nyavalyát szerze testemnek:

Morgó szájokat fordítják,
A dtateremtettét szórják...

Bartók könyvében szereplő szép régi dallam Mezőkövesd-ről (7c) így tartotta fel:

Megállj pajtás, hogy panaszolom el sorsom,
Miként áll az állapotom:
Inyēs-finyēs a putlikom,
Harmadnapba sincs prófontom!

Panaszolom a tisztelnék:
Nincs ereje a testemnek.
Mérges száját rám fordítja,
Jézus-Krisztusomat szidja.

Ez a kor fedezi föl a szegényekben elkallódó tehetséget is. Először a katonában (Orczy Lőrinc: *Vezérségre méltó köz-emberek*, 1756!), később az élet egyéb területén is (Lázár János: *Balga tag urak – szépeszű szántóvetők*, 1763!). Készülődik már a reformkor! S ez alól még olyan nemesi szemléletű egyéniség sem

vonhatja ki magát, mint Kisfaludy Sándor, aki Festetics György grófhoz intézett ódájában elmélkedik a sors vak véletlenéről, amely érdem nélküli úrfiakat vezető állásba emel, míg „szalma-fedél alatt” születettek, kik más neveléssel „felséges embert, nagy hazafit” adhattak volna a hazának, elvesznek, mert „...pór-sorsa ötet porba nyomván Él, szaporit, s kihál a’ baromként”. Festetics Györgyöt is, a Georgikon és a Helikon alapítóját még egy fokkal emeli szemünkben, hogy Kerekes Ferenc a *Lúdas Matyi* egy példányába írva küldhette el hozzá alábbi versét:

... Őhozzá menj, Matyi, mondom;
Ő nem Döbrögi úr; igazán kegyes atyja azoknak,
Akik alatta-valók: jószívvel lát bizonyosan.
Ért ő tégedet, és tréfádat fogja szeretni.

Ne gondoljuk, hogy itt csak az irodalmias parasztidill és a langyos szánakozás hangja szól! Orczy kimondja, hogy a jobbagylegény sorsa rabság, akár katona lesz, akár paraszt marad; Pétzeli 1787-ben, Arany előtt fél századdal elsírja az öreg jobbagy panaszát, s *Némely gazdagokról, akik szegényekké lésznek* már plebejusi forradalmi hangot üt meg:

Tán nem is emberek voltak eddig ezek?
Tán nincs a munkára, mint nekünk, két kezek?
Vég egy kapát, jó úr! marad egy márvásod!
Eltart a föld, mint mást, ha kapálad-ásod.

Vagy mint ama király, légy skóla-mesterré;
Mutasd meg, hogy úrból tudsz lenni emberré.

Nem véletlen, hogy ez az egész demokrata-értelmiség kórusban zengi II. József dicsőretét: Földi János Buda visszavételének százéves évfordulóján „Nagy Józsefünk”-et emleget, Mátyási József két verset is szentel neki (II. József gazdasága, József császár parancsolatja 1787), Pétzeli pedig a falu és papja ellentétéről írva így emlékezik róla:

Eddig a parasztot még az ág is húzta,
Ő is hát mérgében papját sarkantyúzta;
De már József alatt értünk más világot,
Nem nyelünk miatta olly sok boszuságot.

Túlságosan ügyeltünk a nemesi-nemzeti reakció és a „Kalapos király” ellentétére, s nem vettük észre, hogy a haladó értelmiség kis csoportja lelkesen állt a császár oldalára. Az sem véletlen, hogy Szentjóbí Szabó Lászlót, aki verset írt József halálára, útja egyenesen Martinovicsék közé vezeti, s öt évvel később a jakobinusokkal együtt börtönbe, ahol be is végezte életét. S hogy nem az idilli szegényszemlélet szól ezekből a felvilágosodott költőkből, mutatják az olyan elbeszélő költemények, amelyek nagyon is reálisan mutatják be a parasztok tudatlanságát és önzését. (Pétzeli előbb említett verse, Édes Gergely: *A Halhatatlanság Múzsája*-ból, *A szolgából lett gazdáról, papról és a faluról*.)

No de Gvadányi József, ő már csak reakciós! Igaz, de a falusi bál leírása, amit katonakvartélyán unatkozva rendez a falusiaknak, friss életszerűségével elragadó. És milyen néprajzi adatokat szór két marokkal:

Putyu volt a neve, ki elől hegedült;
A karszékre mindég mint a török, úgy ült,
Bal szemére vak volt, a háta volt görbült;
Ha vonta, danolt is, hegedűjére dült.
(1765)

Legújabb fölfedezésként gyimesi csángók közt sikerült fölvenni – szintén vak zenésztől – énekelve hegedült dalokat, s itt most éppen kétszáz éves előzményét kapjuk Bereg megyéből. A legények „... voltak öltözve csínossan, Két üstökbe hajok befonva módossan” – ezt a hajviseletet a század elején meginduló néprajzi kutatás is már csak szlavóniai nyelvszigetekről és régi ábrázolásokból tudta felidézni. És természetesen mindig érdekes a tánc leírása: a lassú „nemes tánc”, a friss: „magyaros”; végül a bíró dicsekszik úri módra „kivetközött” lányával:

Hogyha ő karkötőt s cipőt viselhetne:
Várai leányok közé is ülhetne,
Még apácák közt is ő számot tehetne,
A nagy grófnéknál is fráj bizvást lehetne...
Hogy ablakom előtt a törvényre álla,
Majd az egész falu reája csudálla...
Házamhoz sok kérőt ámitott szépsége,
De csak a mesternek lesz már felesége...

Örök típus!! Berzsenyi 1833-ban ad hírt róla: „...de még a magyar köznép is annyira módiz sok tájon, hogy a paraszt-asszonyok és leányok ruháját csak a szabás választja meg az úri-asszonyokétól...” Gvadányi híradása hatvannyolc esztendővel korábbi. De ma már tudjuk, hogy megvolt ez a típus a 15. században is: neki köszönhetjük népviseleteink legrégibb elemeit,

a gótikus csapolt asztalokat, a sarokra rendezett szobabelsőt és sok más – középkori főúri és polgári műveltségi elemek népi változatait.

És még mi mindent nem lát ez a közepszerű Gvadányi! A *Rontó Pál* a kor történelemalatti életének egész példatára: a koldus szolgálatában álló fiú, a katonák tehénlopása, vesszőfütása, a „dezentor”, a vesztőhelyre kerülő szökevény, a kétes rendeltetésű lengyelországi szabadcsapat – mind megannyi történelmi életkép a társadalom mélységeiből. Megvallom, úgy végeztem el a magyar szakot, hogy Gvadányiból egy sort sem olvastam: taszított mucsai híre s az ismert szemelvények szomorú színvonaltalansága. A Csanádi válogatta részleteket viszont nem lanyhuló érdeklődéssel olvastam végig. Ez volt a korabeli „riport” és „krimi”, csak kigondolt izgalmak helyett az élet ezer megfigyelt valóságával. És versben! Ugyanis a közepes vers is tömörebb, ízesebb a legtöbb prózánál, legalábbis az egykorúnál. Aki látni akarja a különbséget, lapozza fel Résző Ensel Sándor *Magyarországi népszokások* című gyűjteményét (1866), amelybe összehordta folyóiratokból, könyvekből, albumokból az addig megjelent népelelleírásokat. Bált ugyan alig, de az is milyen sótlan, semmitmondó!! A száz évvel régebbi vers pedig – ha nem is költészet – csupa élet és érdekesség. Emberekről, tájról, állatokról máshol is kitűnő megfigyeléseket ad. A vértesi vadászaton 1790-ben még medvét lőnek:

Kopók közel érték, mert ő gyakran megállt,
Feltartotta orrát, mindenfelé szaglált,
Köveket kutyákra – mint ember – hagyigált;
Azért sikojtottak, mert sokat megtalált.

Hát a tiszai halászat? Ahol olyan harcsát húz ki a háló, hogy a gondatlanul közeledő, kíváncsi katonatisztet farkával oda-csapja egy fűzfához.

De nemcsak neki erőssége a természet- és társadalomrajz: egész sor irodalomtörténeti „múmia” elevenedik meg Csanádi keze nyomán, mert természeti képeit, „leíró verseit”, egy-egy találó társadalmi megfigyelését adja élénk a szokványos „nagy-igényű” idézetek helyett. Bessenyei Györgyöt itteni versei – *Be gyönyörű idő, A Tiszának reggeli gyönyörűsége, A nemességet vádoló serfőzőné* – sokkal különb költőnek mutatják, mint az *Ágis tragédiája*, ahol nagy példaképei árnyékában bizony csak provinciális jelenség. Baróti Szabó Dávid, középiskolai tankönyveink érdektelen ódaköltője ízes képek szerzőjévé lép elő, mihelyt olyan verseit látjuk, mint a *Sokadalom, a Dunának nagy áradásáról, Az 1795-ik esztendei nagy tél* vagy a *Bajcsi pusztáról*, amely – művelődéstörténeti adatként – 1794-ben a Zagyva mocsarának lecsapolását, az új töltésutat s a vidék megváltozott képét ünnepli. S feltámadnak, akik „irodalmi életet” sosem éltek: soha nem hallott szerzők szem nem látta kézíratai, ha az élet egy-egy jól megfigyelt darabjáról érzékletes képet tudnak felvillantani, mint Szászi János az *Őszről*:

... Vége vagyon immár a nyári dolognak,
A búzás szekerek már nem csikorognak.

.....
Csípik az orcákat a reggeli derek,
Nem járhat mezitláb soká ki a gyerek;
Jukaikban laknak mezőn az egerek;
Készülnek mindenütt a szüreti szerek.

Donganak a faluk hordócsinálással,
Hangzik a pincészer sok kiáltozással. . .

Csanádi sokoldalú válogatása a nők sorsát is bemutatja a korok változó keretében. Ilosvai Selymes Pétertől Fáy Andrásig olvasunk szülőkről, akik megvetik a leánygyermekáldást, asszonyok szomorú sorsáról, vagy ellenkezőjéről, papucsuralomról, kikapós menyecskéről, „női gazdálkodásról”, s ilyen témákban jelenik meg a kor mindennapi élete a legközvetlenebb formában. De itt, a 18. században megszólalnak maguk az asszonyok is. Több, fölfedezett verselő asszony sorakozik Petrőczy Kata és Dukai Takács Judit ismert neve mellé, s amit magukról írnak, az társadalomrajz és irodalomtörténet.

Azt gondolná az ember, ha ezek közt a kis költők között egy-egy Csokonai-vers következik, mindjárt magasabb költői világba emelkedünk. Ám az a meglepetés éri az embert, hogy az ideillő – és átlagosabb – Csokonai-versek egyáltalán nem ugranak ki környezetükből sem témáikkal, sem verselésükkel. Eből derül ki, hogy mi is ez a második vonal: a termőtalaj, amiből a nagy költő kinő, ha képalkotó fantáziája, igénye, európai látóköre mint kovász megerjeszti a hagyományt, mely „szellemet ha nyér, feltámad . . . mint élő kenyér”. Ez a hagyomány támadt fel Csokonai, Petőfi, Arany költészetében. Világos jele a szoros kapcsolatnak egy-egy visszatérő téma, ami több költő kezén fut végig, például a pusztai csárda leírása. Orczy Lőrinc, Czuczor Gergely látta meg a témát, Vörösmarty *Pusztai csárdája* és Petőfi *Kutyakaparó*-ja emelte föl a világirodalomba. Talán az sem túl nagy merészség, hogy Petőfi csodálatos tájleírásai sem születtek volna meg, ha nem veszi körül gyermekkorától kezdve és olvasmányain keresztül a leíró verseknek az a tenger, amiből Csanádi olyan gazdag választékot tudott összeho-

dani. A faóriásokat is jobban értjük, ha ismerjük az egész sűrű tenyészetet a rengetegben; különben a bokroknak és az aljnövényzetnek is megvan a maga szépsége.

A faóriásokat most hagyjuk is figyelmen kívül: túllontúl ismerjük a reformkor, negyvennyolc, az önkényuralom kapcsolatát Vörösmarty, Petőfi, Arany és társaik költészetével; még jobban a legújabb történelem szerepét a *Nyugat* és az utána következő nemzedékek költészetében. Ami viszont meglepetés: a századforduló kis költőiben mennyi az elszánt munkás- és parasztvédő, milyen megvetéssel írnak az uralkodóosztályokról, mennyire együttéreznek az osztályharcot folytató ipari és agrármunkásokkal! Csak néhány címet idézek. Palágyi Lajos: *Robbands a gyárban* (1893), Kozma Andor: *In finitibus ad infinitum* (a „gavallér-életpálya” kipellengérezése 1898-ban, egyúttal Ady: *Sírni, sírni, sírni* infinitívuszainak előzménye), Telekes Béla: *Razzia* (1895), Kozma Andor: *Agrárszocializmus* (1894), Szentessy Gyula: *Gyári lányok* (1897), Csizmadia Sándor: *Sztrájk*, Szávay Gyula: *Bűntett a gyufagyárban*. És közben egy kis verstani meglepetés: a jambus „elmagyarosodása” már 1895-ben annyira haladt, hogy még Kozma Andor is úgy tudja keverni az emelkedő mondathanglejtést és a tiszta mértékben kihangzó sorvéget – egy politikai „röpversében” –, hogy szinte a népdal természetes hangját halljuk:

. . . Kend nagy bűnös, Szántó Kovács,
És nincs mentsége semmi!
De van uram: hogy dús e föld,
S a népnek nincs mit enni.

Kozma Andor maga is meglepetés: gimnazista korom tanönyveiben a *Karthágói harangok* naiv negyvennyolcassága sze-

repelt; ókonzervatívnak képzeltük – ki sejtette volna, hogy ilyen határozottan odaállt a szegények pártjára a kor nagy szociális kérdéseiben?

Csanádi Imre valóban nagytakarítást végzett a magyar irodalom poros szögleteiben. Hatalmas méretű kutatómunkájának gazdag eredményeiben most már minden igény megtalálható a magáét. Költő ritkán végez ilyen munkát; kinek van kedve böngészni a múlt ismeretlen, porlepte kiadványaiban, kézírataiban! Csanádit azonban valami tudósi kíváncsiság, ügyszeretet, fölfedező izgalom hajtja az ilyen munkában. Az hajtotta a balladák után is, amikor közös könyvünket készítettük. Nálam már együtt volt kimásolva a nyomtatásban megjelent egész anyag, akár két jó válogatást is összeüthettünk volna belőle. De ő nem érte be ennyivel, nekiállt a Néprajzi Múzeumban a népzenei osztály gyűjteményének, azután az Ethnográfiai Adattár kézíratainak, és egyre ásta elő a kincseket. Hányszor számoltuk át a már lezárt válogatást, hányszor kerestünk „kihagynivalót”, hogy helye legyen az új fölfedezésnek! Kevés tudósban dolgozik a teljességnek ekkora igénye. Egyetlen kritikusa, Lukácsy Sándor nem is félt kimondani, hogy „irigylésre méltóan ismeri a régi magyar irodalmat”. Hozzátehetem: a népköltészetet is. Azért, amit e kettőtől kapott: a stílusába felszívott ízekért, látásmódot, most ezekkel az antológiákkal rója le háláját.

Minderről nem sok szó esett eddig; sem a vita előtt, sem azóta. A vitát sosem tartom hiábavalónak, akkor sem, ha szenvedélyes, személyes vagy felelőtlen. Minden vita megbolygatja a tiszteletet, fölpezsdíti az érdeklődést. S ha valaki melléfog, igazságtalan, mindig akad az egészséges irodalmi életben, aki megadja a megfelelő választ. De az már mégis sajnálatos, hogy ez a munka csak ezt a vitát robbantotta ki, de érdemleges méltánylást, kritikát nem kapott. Lukácsy Sándor volt az egyetlen,

aki megfelelően méltatta (a *Kritika* 1966. augusztusi számában). Ennyire nem érdekli az irodalmi életet az irodalmi és történeti múlt?

Ez a mostani ismertetés azért született meg, elkésve és az irodalmár-kritikusi körökön túlról, hogy pótolja a mulasztottakat. Hogy figyelmeztesse az irodalmi közvéleményt: ismerjük is meg, ha már vitatkoztunk róla.

1968